

Juraj Červenák

OCĚLOVÉ ŽEZLO

I. díl trilogie

BOHATÝR

DODATKY

DOBOVÝ ZEMĚPIS

Arbuga – město v Povolžském Bulharsku, ležící na jižních hranicích země

Balimer – město v Povolžském Bulharsku, ležící nedaleko sídelního Bolgaru, poblíž Volhy

Biljar – jedno z hlavních měst Povolžského Bulharska, v 8.–13. století důležité obchodní centrum. Ve starých ruských kronikách se o něm píše jako o „velikém městě“, protože mělo na tu dobu úctyhodných 100 000 obyvatel.

Bolgar – hlavní město Povolžského Bulharska, dnes významná archeologická lokalita. Bílá mešita, zmiňovaná v tomto románu, dodnes stojí a je významnou historickou památkou.

Cařihrad – ruský název Konstantinopole, hlavního města Byzantské říše

Řecko – ve starém Rusku označení Byzantské říše. Známá obchodní cesta „iz Varjag v Greky“ byla spojnici mezi Skandinávií a Konstantinopolí – Cařihradem.

Hedeby – významné vikinské obchodní centrum poblíž dnešních hranic Dánska s Německem. Bylo známé hlavně díky velkému přístavu obehnanému mohutnou, dobře střeženou hradební hrází.

Chazarská říše – stát založený v 7. století Chazary, původně kočovnickým tureckým národem. Rozkládala se od Černého po Kaspické moře, na dolním toku Volhy a na severních úpatích Kavkazu. Hlavním sídlem bylo dvojměstí Atyl-Chazaran v deltě Volhy. Říše byla rozvrácena a zničena kyjevským knížetem Svjatoslavem v 60. letech 10. století.

Chorezm – nakrátko skutečný stát, ale většinou jen společné pojmenování pro několik starověkých městských států v dnešním Uzbekistánu a Turkménii. Tato města byla důležitými zastávkami na Hedvábné cestě a právě sem zřejmě jezdívali kupci z Kyjeva, Chazarska nebo Povolžského Bulharska kupovat vzácné zboží, běžně dopravované po této trase.

Chvaliské moře – starý název pro Kaspické moře, používaný ve staroruské kronice Pověst dávných časů. Jindy bylo nazýváno i Chazarským mořem.

Ityl – starý název řeky Volhy, pocházející z turkotatarských jazyků a znamenající jednoduše Dlouhá řeka

Jelabuga – město v Povolžském Bulharsku, vzniklo jako pohraniční pevnost na řece Kamě. Je známo dodnes stojící Ďáblovou věží (Šajtán kalasi), v níž údajně sídlil obrovský had – drak. Tato lokalita značně inspirovala Zilantaw v tomto románu.

Kimekský chanát – stát založený svazem turkotatarských kmenů, jako jsou Kypčakové, Kimekové nebo Jamakové. Rozkládal se ve stepích jižně od Uralu a trval cca od 6. do 13. století.

Kokšaga – starý název pro Joškar-Olu, hlavní město ruské republiky Mari-El, centrum kmene Čeremisů

Murom – hlavní sídlo kmene Muromců, o němž Pověst dávných časů uvádí, že stálo už před příchodem Rurika, tedy počátkem 9. století, a už tehdy prý patřilo k největším sídlům na území Ruska

Onogur – jiný název pro tzv. „Staré velké Bulharsko“, tedy říši původních Bulharů, která se rozkládala od Černého moře až po jižní výběžky Uralu. Jejím posledním vládcem byl chán Kubrat. Po rozpadu říše jeho syn Asparuch odvedl jednu větev kmene k Dunaji,

kde vzniklo dnešní Bulharsko, druhý syn Kotrag odešel s jinými rody k Volze, kde vzniklo Povolžské Bulharsko.

Počajna – řeka, která se nedaleko Kyjeva vlévá do Volhy a je zmiňována hlavně v souvislosti s přijetím křesťanství v Kyjevské Rusi – právě do jejích vod byly svrhávány rozštípané modly starých slovanských bohů

Pontské moře – starý ruský název pro Černé moře, uváděný v Pověsti dávných časů

Rujána – ostrov v Severním moři, dnes patří k Německu, kdysi významné sídlo severozápadních Slovanů. Proslavila se hlavně jako hnízdo pirátů a místo, na němž stávala významná svatyně a věštírna Arkona, zasvěcená bohu Svantovítovi.

Slavutič – starý název pro řeku Dněpr, pocházející zřejmě ještě od původních slovanských kmenů žijících v jejím povodí

Suwar – jedno z nejdůležitějších měst v Povolžském Bulharsku, v polovině 10. století centrum samostatného panství a velké obchodní centrum, které razilo vlastní mince. Kmen Suwarů (nebo Suarů, předchůdců dnešních Čuvašů) skutečně povstal proti Bolgaru a jako důvod se uvádí právě neochota přijmout muslimskou víru.

Zilantaw – ve skutečnosti jde o název kopce na území dnešní Kazaně v ruské republice Tatarstán, nad ústím Kamy do Volhy. Legenda říká, že na hoře sídlili draci, v místních jazycích nazývaní zilanti. Kombinací této hory a Ďáblovy věže z Jelabugy vznikla suwarská dračí věž v tomto románu.

STARÉ KMENY A NÁRODY

Burtasové – kočovný turkotatarský kmen z povodí Volhy

Baškirové – kočovný turkický kmen z povodí Volhy

Čeremisové, Čudi, Merjové, Meščerové, Mokšové, Muromci, Permané, Vesové, Udmurti – ugrofinské kmeny žijící v povodí Volhy a jejích přítoků, jako Kama nebo Oka

**Dregoviči, Drevljané, Křiviči, Poljané, Poločané, Radimiči, Slove-
ni, Tiverci, Uličové, Vjatiči** – slovanské kmeny z východní větve,
sídlící na území dnešního Ruska, Ukrajiny a Běloruska

Kypčakové – jedno z pojmenování pro kočovný národ, který známe
ze Slova o pluku Igorově jako Polovce. Znamé je i pojmenování
Kumáni – ve středověku sídlili i na území Uher.

Pečeněhové – turkický národ, velmi výbojný, odjakživa nepřítel Ky-
jevské Rusi. Bojoval s ním Ingvar (Igor), ale i Svjatoslav a jeho ná-
sledník Vladimír. V roce 968 Pečeněhové obléhali Kyjev a roku 972
zákeřně přepadli a zabili Svjatoslava (pravděpodobně na objed-
návku Byzantinců).

Pečerové – záhadný, zřejmě neslovanský kmen, sídlící na území Ky-
jevské Rusi a zmiňovaný v Pověsti dávných časů. Protože pečera
znamená jeskyně a legendy tvrdí, že Svjatoslav našel svou otrokyni
Malušu, matku budoucího velkoknížete Vladimíra, v jeskyni, kde
se věnovala čarování a věštění, v románu došlo ke sloučení těchto
informací.

Rusové – Ruotsi, jedno z pojmenování Skandinávců, kteří kolonizo-
vali povodí ruských řek. Později se toto pojmenování přeneslo na
všechny obyvatele Kyjevské Rusi, severské i slovanské.

Varjagové – většinou ze Švédska pocházející severané, kolonizující
území dnešního Ruska. Byli zakladateli Novgorodu i Kyjevské
Rusi, několikrát zaútočili na Cařihrad a během Svjatoslavových
tažení rozvrátili Chazarskou říši. Varjažská garda vyslaná Vladi-
mírem věrně sloužila byzantskému císaři, byla elitní jednotkou
jeho armády a potlačila několik vnitrostátních povstání. Během
4. křížácké výpravy roku 1204 právě varjažská garda nejdéle brá-
nila město a svedla s křížáky extrémně krvavou bitvu.

SKUTEČNÉ HISTORICKÉ POSTAVY

Ahmed ibn Džafar – vládce Povolžského Bulharska v pol. 10. století

Ahmed ibn Fadlán – arabský učenec, cestovatel a věrozvěst, který roku 922 na příkaz bagdádského kalifa al-Muktadira putoval do povodí Volhy a přinesl do Bulharska Korán a muslimskou víru. Je autorem významných písemných památek o zvyklostech Varjagů a Slovanů v Povolží. Spisovatel Michael Crichton ho použil jako vypravěče fiktivního příběhu v románu *Eaters of the Dead* (česky jako *Pojídači mrtvých*), který známe i z filmové verze pod názvem *Vikingové (13th Warrior)*, kde ibn Fadlána ztvárnil Antonio Banderas.

Almas, resp. Džafar – vládce Povolžského Bulharska, který se snažil vymanit z vlivu Chazarské říše (kde byla státním náboženstvím židovská víra), a proto v roce 922 přijal muslimskou víru a původní jméno Almas si změnil na arabské Džafar ibn Abdulláh

Asmud – podle Pověsti dávných časů starý varjažský vojevůdce, jeden z vychovatelů knížete Svjatoslava

Helga, resp. Olga – kněžna Kyjevské Rusi, která po smrti svého manžela Ingvara (Igora) roku 945 vládla zemi jako regentka až cca do roku 963, dokud nedospěl právoplatný následník Svjatoslav. Proslavila se jednak mimořádně krutým a nemilosrdným potlačením povstání slovanských kmenů, jednak přijetím křesťanské víry (byla pokřtěna v samotném Cařihradu). Legendy ji nazývají Olgou Překrásnou. Zemřela 11. července 969 a později byla prohlášena za svatou.

Helgi, resp. Oleg (vládl 879–912) – Rurikův příbuzný (pravděpodobně švagr), který se chopil vlády nad Kyjevem a Novgorodem v době, kdy byl Rurikův syn Ingvar ještě příliš malý. Podnikl obrovskou výpravu proti Cařihradu, díky níž Byzantinci přistoupili na smlouvu zvýhodňující varjažské kupce při obchodování ve městě. Podle legendy zemřel po kousnutí hadem, jak se uvádí i v našem příběhu.

Ingvar, resp. Igor (vládl 912–945) – kyjevský kníže, pravděpodobně syn Rurika (i když o tom odborníci diskutují), otec Svjatoslava. Podnikl dvě velké výpravy proti Cařihradu, bojoval s Chazary a Pečeněhy, potlačil několik povstání slovanských kmenů. Do historie vstoupil jako muž, jehož zabila vlastní chamtivost – když podruhé ve stejném roce přijel vymáhat daně od kmene Drevljanů, ti se rozzuřili, knížecí družinu pobili a Ingvara samotného uvázali mezi dvě ohnuté břízy a roztrhli. To se jim však nevyplatilo, protože vdova po Ingvarovi, kněžna Helga, se jim krutě pomstila, kmenové náčelníky nechala pochovat zaživa a většinu jejich hradišť a osad spálila a srovnala se zemí.

Kotrag – chán, zakladatel Povolžského Bulharska, který do této oblasti přivedl kmeny po rozpadu velké bulharské říše Onogur v polovině 7. století

Kubrat – chán, první a zároveň poslední vládce velké bulharské říše Onogur, kterou založil roku 632 po porážce Avarů. Zanikla zároveň s jeho smrtí kolem roku 660.

Kurja – napůl mytický vládce Pečeněhů, který podle Pověsti dávných časů uzavřel tajnou dohodu s Byzantinci a nechal zákeřně zabít Svjatoslava, aby si pak mohl připíjet číší z jeho pozlacené lebky

Mumin – syn vládce Povolžského Bulharska Ahmeda, vládl zemi zároveň se svým bratrem Talibem, konflikt mezi nimi způsobil občanskou válku

Rurik (cca 830–879) – napůl mytický zakladatel ruské vládnoucí dynastie, Ingvarův otec a Svjatoslavův děd. Původem skandinávský vojevůdce, který údajně na žádost znesvářených slovanských a ugrofinských kmenů přišel kolem roku 862 do oblasti Lago-dy a Novgorodu a zavedl zde zákon a jednotnou vládu.

Svjatoslav (cca 942–972) – kyjevský kníže, syn Ingvara (Igora) a Helgy (Olgy), otec Vladimíra Velikého. Vládl krátce, ale podobně jako Alexandr Veliký, k němuž ho historici často přirovnávají, toho stihl hodně. Objektivně nešlo o příliš dobrého panovníka, protože se více staral o dobovačné výpravy než o zvelebení své domoviny.

Například během jeho vojenského tažení v Bulharsku přitáhli ke Kyjevu Pečeněhové a skoro jej dobyli. Svjatoslav však byl schopný velitel. Jeho taktika, jak je popisována v našem příběhu (rychlé jezdecké přesuny, skromné podmínky během tažení), je doložena písemně. Stejně tak jeho vzhled (modrooký, zamračený, nízký, ramenatý, s dlouhými kníry a jediným pramenem vlasů na jinak vyholené hlavě, velká zlatá náušnice v uchu) je koncipován podle byzantských záznamů, takže tak, jak je Svjatoslav v knize popsán, také skutečně vypadal. Svjatoslav byl roku 972, ve věku necelých třiceti let, zabit Pečeněhy během zákeřného útoku u dněperských brodů a pečeněžský chán si z jeho lebky nechal vyrobit číši.

Sveneld – kyjevský vojevůdce, několikrát zmiňovaný v Pověsti dávných časů. Byl družníkem Ingvara (dokonce prý bohatším a mezi muži váženějším než samotný kníže), Helgy, Svjatoslava i jeho syna Jaropolka, šlo tedy o mimořádně houževnatého muže.

Talib – jeden ze synů bulharského emíra Ahmeda, který vládl v Suwaru a po otcově smrti se dostal do konfliktu se svým v Bolgaru sídlícím bratrem Muminem, takže mezi Suwarem a Bolgarem opět vypukla válka. Roku 976 však byl Talib poražen a Suwar byl konečně definitivně připojen k Bulharsku.

DÁVNÍ BOHOVÉ, MYTICKÁ ZVÍŘATA A MÍSTA

Arklig – starobulharský bůh války

Asgard – v nordické mytologii říše bohů, v níž stojí Odinovo božské sídlo Valhalla

Bujan – mytický ostrov v ruském folklóru a mýtech, zjevující se a opět mizící v mlhách někde uprostřed vzdáleného moře na severu. Někteří badatelé ho ztotožňují s Rujánou. Pohádky ho označují za sídlo Koščeje Nesmrtelného a místo, na němž se nachází posvátný kámen Alatyr, obrovský kus jantaru, nad nímž roste obrovitý železný dub a zpod něhož tryská pramen nesmrtelnosti.

Dažbog – východoslovanský bůh slunce

Erlík – u mnoha turkických, povolžských, uralských a západosibiřských národů obávaný bůh smrti, zla a hříchu, zjevující se v podobě medvěda

Kvar – u turkických národů bůh hromu a bouře

Mokoš – slovanská bohyně země, vlhkosti, úrody – Matka Země

Obuzgan – ve starobulharské mytologii posvátný nebeský býk

Perun – bůh hromů, blesků, bouřek, ale také úrody, v téměř celém slovanském prostředí považovaný za nejvyšší a nejmocnější božstvo

Smorodina – mytická řeka, často se vyskytující v ruských pohádkách a bylinách. Vzhledem k názvu, odvozenému od slova „smrdět“, a k faktu, že hrdiny po překročení Smorodiny většinou čeká něco zlého, nebezpečného nebo dokonce smrtícího, se Smorodina interpretuje jako jakýsi ruský Styx, tedy řeka oddělující svět živých a mrtvých.

šišigy – ve folklóru uralských národů vodní žínky, rusalky nebo sirény, které žijí v řece Kamě, svým zpěvem lákají pocestné a sesílají tak na ně zlé, většinou smrtící kouzlo

Tangra – starobulharský bůh nebes a slunce, stvořitel, totožný s avarským, tureckým nebo mongolským Tengrim

Veles – slovanský bůh dobytka a úrody, zároveň strážce záhrobí. Později v křesťanském pohledu ztotožňovaný s ďáblem nebo čertem.

Umaj – u turkotatarských národů pod Uralem a v Povolží bohyně matka, stvořitelka

zilant – okřídlený had, drak, který má dodnes nezastupitelné místo v mýtech povolžských národů, hlavně na území republiky Tatarstán, jejíž hlavní město Kazaň ho má dokonce v erbů a místní výroční setkání fanoušků sci-fi a fantasy se jmenuje Zilant-con. Zilanti se skutečně těšili veliké úctě v dávném Povolžském Bulharsku – téměř každé město má nějakou legendu spojenou s těmito mytickými zvířaty (Ďáblova věž v Jelabuze, Zilantova hora v Kazani, vrch v Biljaru, na němž první osadníci našli hnízdo obrovského hada).

VŠEDNÍ PŘEDMĚTY, NÁZVY, TITULY, VÁHOVÉ A DÉLKOVÉ MÍRY

bagain – v dávném bulharském prostředí vysoký vojenský důstojník, generál. Bulharská mafie v USA dodnes používá toto označení pro významné členy zločineckých klanů (podobně jako má italská mafie své „dony“, bulharská má vajdy, chány a bagainy).

baghatur – výraz pocházející z turečtiny, označuje význačného bojovníka, družiníka, hrdinu. Právě z tohoto výrazu pochází slovo bohatýr.

beg – v arabském nebo tureckém prostředí vysoký důstojník, státní úředník, případně vazal či místodržící. Doslova znamená „náčelník“.

„**Bismilláh!**“ – „Ve jménu Božím!“

čabraka – ozdobná přikrývka pro koně

báfuška – v ruštině oslovení staršího, váženého muže

bunčuk – v turkotatarském a bulharském prostředí označení šlechtického nebo vojenského znaku, neseného na dlouhé ozdobné tyči

črty – hypotetické staroslovanské znakové písmo, podobné runám a používané hlavně k mystickým a věšteckým účelům

drakkar – druh vikinské lodě

emír – arabský vojenský, později šlechtický titul, který převzali Povolžští Bulhaři po přijetí muslimské víry jako svůj panovnický titul (předtím byl vládce oslovován jako chán, resp. iltabar). Emír znamená doslova „velitel“.

gosudar – v ruštině oslovení vládce, panovníka, ale i významného rodového nebo kmenového hospodáře

hon – stará délková míra, cca 100 metrů, resp. 125 kroků

cheš – ve starobulharském vojenství označení pro žoldnéře a spojence, doslova znamená „přítel“

chorovod – slavnostní taneční dívčí průvod během svátků v Rusku

kalif – významný, resp. nejvyšší vládce v islámském prostředí. Kalif, o němž se mluví v našem příběhu, tedy ten, který vyslal do

Povolžského Bulharska zvěstovatele muslimské víry, byl kalif al-Muktadir z dynastie Abbásovců a vládl v letech 908 až 932.

konung – titul významných skandinávských náčelníků a velitelů, právě z tohoto slova pochází výraz „king“, tedy král

kovš – typická ruská nádoba na pití (ale i na nabírání obilí nebo pro jiné všední potřeby) v podobě jakési protáhlé misky s krátkými, často pěkně zdobenými držáky na obou stranách. Bohatě vyřezávané, případně zlaté nebo stříbrné kovše byly nejčastějším nádobím na carských hodovních stolech.

okovitka – starý výraz pro pálenku, ostrý alkoholický nápoj, podle latinského „aqua vitae“

palota – ve slovanském prostředí označení hlavní síně domu, resp. palácové dvorany

píd' – stará délková míra, cca 19 cm

pud – stará ruská váhová míra, 16,4 kg

sáh – stará délková míra, desetinásobek pídě, tedy cca 1,89 m

skalla – staré nordické označení pro dům, sídlo, hradiště, nejčastěji příbytek náčelníka a vládce

versta – stará ruská míle, 1,6 km

tarkan – v turkotatarském nebo bulharském prostředí vladařský titul, v podstatě jiná forma kagana nebo chána. Později se titul začal používat pro místodržící a městské starosty.

zmej – ruský výraz pro draka (např. z pohádek známý Zmej Gorynič)

žehra – staré označení pro pohanský obětní kámen